

Список використаних джерел

1. Walter P. Melancthon und die Tradition der studia humanitatis / P. Walter // Zeitschrift für Kirchengeschichte. – 1999. – №110. – S.191–208.
2. Jesse H. Leben und Wirken des Philipp Melancthon: Dr. Martin Luthers theologischer Weggefährte / H. Jesse. – Berlin: Frieling, 2005. – 232 s.
3. Matz W. Der befreite Mensch: die Willenslehre in der Theologie Philipp Melancthons / W. Matz. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. – 279 s.
4. Wollersheim H. Philipp Melancthons Einfluß auf das sächsische Schulwesen / H. Wollersheim // Werk und Rezeption Philipp Melancthons in Universität und Schule bis 18. Jahrhundert. – Leipzig: Evangelische Verlag, 1999. – S.83–97.
5. Luther M. De servo arbitrio Martini Lutheri ad D. Erasmus Roterodamum / M. Luther. – Strasbourg: Wolfgang Köpfel, 1525. – 376 s.
6. Erasmus von Rotterdam. De libero arbitrio Diatribe sive collatio (1524) / Erasmus von Rotterdam // Ausgewählte Schriften. – Darmstadt: Werner Welzig, 1969. – Band 4. – S.1–195.
7. Спор Эразма Роттердамского и Мартина Лютера о свободе воли // Spor Jerazma Rotterdamskogo i Martina Ljuterо o svobode voli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apocalypsim.ru/Erasm-Luter.htm> Дата звернення 15.12.2016.
8. Corpus Reformatorum / [Hrsg. C. G. Bretschneider]. – Halis Saxorum: C. A. Schwetschke, 1843. – Vol. XI. – 1043 s.
9. Melancthon Ph. Wittenberger Antrittsrede (De corrigendis adolescentiae studiis) / P. Melancthon // Melancthon deutsch. – Leipzig: Evang. Verl.-Anst., 1977. – S.45–67.
10. Scheible H. Melancthon. Eine Biographie / H. Scheible. – München: C. H. Beck, 1997. – 294 s.
11. Bornkamm H. Melancthons Menschenbild // P. Melancthon. Forschungsbeiträge zur vierhundertsten Wiederkehr seines Todestages dargeboten in Wittenberg 1960. – Göttingen: Evangelische Verlag Anst., 1961. – S.76–90.
12. Matz W. Der befreite Mensch: die Willenslehre in der Theologie Philipp Melancthons / W. Matz. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. – 279 s.
13. Melancthons declamatiuncula in D. Pauli doctrinam... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://home.online.no/~boethius/teologi/melan2.htm>. – Дата звернення 15.12.16.
14. Melancthons declamatiuncula in D. Pauli doctrinam vom 25. Jan. 1520 / P. Melancthon. – Basileae: Apud Andrea Cartandrum, 1520. – 34 s.
15. Melancthon Ph. Loci communes rerum theologicamm seu hypotyposes theologicae // CR. Vol. XXI. – S.81–227.
16. Corpus Reformatorum / [Hrsg. C. G. Bretschneider]. – Halis Saxorum: C. A. Schwetschke, 1834. – Vol. I. – 1119 s.
17. Meinhold P. Philipp Melancthon, der Lehrer der Kirche / P. Meinhold. – Berlin: Luthersches Verlagshaus, 1960. – 155 s.
18. Corpus Reformatorum / [Hrsg. C. G. Bretschneider]. – Halis Saxorum: C. A. Schwetschke, 1843. – Vol. XI. – 1043 s.
19. Die Augsburgische Konfession. – Erlangen: Martin Luther Verlag, 1988.

Kotliarov P. M., PhD, Associate Professor,
Head of the Art History chair, Taras Shevchenko
National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv),
pkotl.univ@gmail.com

Theory of education in the Philipp Melancthon's early pedagogical and religious works

This paper looks at the free-will dilemma in the early Reformation theology of renewed humanist and theologian Philipp Melancthon. We analyse the way he tried to unite his clearly Erasmian worldview with Martin Luther's theology; what resulted in his own interpretation of the Bondage of the Will thesis. In this interpretation, he took in account traditional dogmatic, demands of the new theology and Humanistic ideas. We tried to trace how Melancthon articulated the necessity for developing intellectual potencies in a person based on his own idea of vis cognoscendi (the force of cognition) and existing dogmatic and teaching concerning the freedom of the will. As we have proved, Melancthon created a completely new pedagogy, which had not transgressed the borders of the Lutheran doctrine and, at the same time, had been interwoven with Humanistic ideals.

Keywords: Philipp Melancthon, Erasmian, Humanism, theology, education, freedom.

* * *

УДК 378.001.89:54:94

Кузнєцов П. В.,
кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри
економічної кібернетики, Національний політехнічний
університет «Харківський політехнічний інститут»
(Україна, Харків), pk007@ukr.net

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ОРГАНІЗАЦІЙНА І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА В. М. ІПАТЬЄВА

Аналізується життєвий шлях видатного науковця в галузі хімії академіка В. М. Іпатьєва. Висвітлюються видатні організаторські здібності вченого в роки Першої світової війни у створенні військово-хімічної промисловості. Показано як за дуже короткі терміни були створені нові хімічні заводи різного профілю, налагоджено виробництво і збільшення випуску вибухових речовин, бойових отруйних речовин, сірчаної і азотної кислот та ін. З'ясовано, що науковцю належить першість у світі застосування високого тиску (до 1000 атм) для проведення каталітичних процесів. Показано, що він першим із хіміків здійснив полімеризацію етилену, створив високооктанові сорти авіаційного бензину, розробив нові методи переробки нафти.

Ключові слова: життєвий шлях, наука, хімія, дослідження, технологія, досягнення, впровадження.

Жовтнева революція 1917 р., роки громадянської війни та руйнування економіки Російської імперії в значній мірі вплинули на хід та історію розвитку вітчизняної науки. Історики по різному оцінюють масштаби цього впливу. Одні вважають, що науці було завдано нищівну утрату, а інші бачили в революційних перетвореннях сильний імпульс для зародження науки «Нового типу» – радянської науки. Безумовно, це кінцеві точки зору мають деякий елемент істини, але в дійсності все було значно складніше. Навіть до теперішнього часу немає цілісного освітлення обставин і перипетій розвитку науки в країні в 20–30-і роки ХХ ст., які ґрунтуються на скрупульозному вивченні документальних матеріалів.

Також далеко не однозначним було і відношення самих вчених до радянської влади. Немало із них емігрували; багато зайняли позицію активного неприйняття режиму. Це були головним чином гуманітарії і незабаром на них були направлені жорсткі репресії, які часто закінчувалися смертним вироком, а багатьох примусово відправлено за кордон. У той час багато дослідників, серед яких немало було видатних діячів у галузі природознавства і техніки, залишилися на батьківщині. Ними рухала не тільки потреба в продовженні досліджень улюблених обставинах, але і щире свідоме бажання допомогти своїй країні у ці важкі роки.

Серед таких науковців у першу чергу необхідно назвати В. М. Іпатьєва, який мав світове ім'я і кожна закордонна лабораторія надала б широкі можливості для плідної праці. Але В. М. Іпатьєв без вагань залишився в Росії і зіграв дуже суттєве значення в становленні і розвитку хімічної промисловості в радянській державі. Правда на початку 1930-х рр. для нього настали важкі часи, які були зв'язані з початком «великого терору» і останні десятиріччя свого життя він працював у США. Ім'я В. М. Іпатьєва і до цього часу залишається маловідоме для широкого кола і тільки після 1990-х рр. з'явилися правдиві публікації про цього науковця.

Історіографія досліджуваної теми доволі обмежена. Незважаючи на те, що загальні відомості про життєвий шлях, організаційну та наукову діяльність академіка В. М. Іпатьєва частково висвітлювалися у ряді публікацій, головним чином присвячених ювілейним подіям [1; 2; 3; 18; 19], ця проблема потребує подальшого

детального вивчення. Дослідження архівних документів дозволяє зрозуміти справжні причини замовчування багатьох робіт організації і наукової діяльності В. М. Іпатьєва.

Мета дослідження – проаналізувати організаційну і наукову діяльність вченого в один із найскладніших часів розвитку країни у ХХ ст.

Володимир Миколайович Іпатьєв народився 9 листопада 1867 р. в Москві в сім'ї архітектора. У п'ятирічному віці серед батьків пройшов розрив і він залишений був у батька, а двоє дітей – у матері, яка зійшлася з А. Чугасвим, скромним учителем фізики. У цьому шлюбі в матері в 1873 р. народився син Лев, який надалі став відомим хіміком.

У восьмирічному віці Володимира віддали на навчання в підготовчий клас гімназії, а потім за бажанням батька поступив у 3-й Московський кадетський корпус (військова гімназія). Закінчив кадетський корпус у числі перших учнів 16-и річний Іпатьєв поступив у 3-є Олександрівське військово училище. Але після 2-х річного навчання, він відмовився від проведення в офіцери піхотних військ, а продовжив освіту в Михайлівському училищі в Петербурзі, яке закінчив в 1887 р. і як офіцер розпочав військову службу в підмосковному Серпухові керівником батареї школи в 2-й резервній артилерійській бригаді. Увесь вільний час Іпатьєв присвячував вивченню курсів із математики, хімії та артилерії з метою поступити у військову академію. У 1889 р. він успішно здав конкурсні екзамені в Михайлівську артилерійську академію в Петербурзі, яку закінчив у 1892 р. за першим розрядом і був залишений репетитором і одночасно помічником завідувача хімічної лабораторії, а з червня 1895 р. став штатним викладачем академії з хімії [1; 2, с. 104].

Велике значення для формування В. М. Іпатьєва як вченого стало дворічне наукове відрядження в хімічну лабораторію Мюнхенського університету, якою керував А. Байер, пізніше ставши лауреатом Нобелівської премії з хімії [3, с. 108].

У своєму звіті В. М. Іпатьєв у серпні 1897 р. писав: *«Произведенное мною, совместно с профессором Байером, исследование катона ... обогатило химию еще одним интересным фактом, который является отчасти подтверждением верности представлений о стереохимии или гипотезе пространственного расположения атомов в молекулах органических соединений...»* [4, арк. 3]. У Мюнхені В. М. Іпатьєв у 1897 р. закінчив розпочаті ще в Петербурзі дослідження синтезу і будови ізопрену – основного мономерного ланцюга природного каучуку.

Після наукового відрядження В. М. Іпатьєв продовжив працювати в Михайлівській артилерійській академії: з 1899 р. – екстраординарний; з 1902 р. – ординарний професор хімії; з 1909 р. – завідувач хімічної лабораторії академії; в 1911 р. – генерал-майор; в 1914 р. – заслужений професор. Основним напрямком його наукової діяльності стало вивчення каталітичних процесів при високих температурах і тисках до 400–500 атм і вище. В. М. Іпатьєв вперше розробив і застосував метод високого тиску при дослідженні термокаталітичної реакції перетворення спиртів; запропонував нові методи синтезу альдегідів, ефірів, олефінів; здійснив дослідження каталітичних

властивостей оксиду алюмінію (1901–1905 рр.). Виготовлений у 1903 р. апарат – «Бомба Іпатьєва» – дозволив вивчати перетворення речовин при високих тисках і температурах. Він писав: *«В этой бомбе я и мои ученики произвели несколько тысяч опытов»* [5; 6].

У 1909 р. В. М. Іпатьєв застосував високий тиск і для проведення неорганічних реакцій: витискання металів із водних розчинів солей воднем; синтез аміаку із елементів азоту і водню тощо. При цьому він першим почав застосовувати багатокомпонентні каталізatori. 20 березня в Петербурзькому університеті В. М. Іпатьєв захистив докторську дисертацію «Каталітичні реакції при високих температурах і тисках», в якій узагальнив свої дослідження в 1901–1907 рр. [12]. Ця ґрунтовна праця принесла вченому широку відомість не тільки в Росії, а і в Європейських країнах. У кінці своєї дисертації В. М. Іпатьєв писав: *«Заканчивая описание произведенных мною опытов по катализу, опытов, которых потребовалось более тысячи только для того, чтобы разъяснить некоторые вопросы каталитических реакций, я заранее предвижу, какая громадная работа предстоит еще для того, чтобы была надлежащим образом освещена эта «Химия будущего». Но можно надеяться, что теперь развитие этой области после введения новых методов для исследования каталитических явлений в значительной степени продвинется вперед и с этих реакций будет снята печать таинственности, наложенная на них впервые рукою знаменитого автора катализа Берцелиуса»* [7, с. 627–628]. За півторіччя роботи в цій області вчений опублікував більше 400 статей і отримав біля 200 патентів.

Таким чином, необхідно відзначити, що В. М. Іпатьєву належить першість у світі застосування високого тиску (до 1000 атм) для проведення каталітичних процесів, що в теперішній час широко використовується в промисловому хімічному виробництві. Але в 1931 р. німецькі хіміки–технологи Ф. Берґіус і К. Бош отримали Нобелівську премію «За заслуги по введенню і розвитку методів високого тиску в хімії» [3, с. 109]. Нобелівський комітет із хімії не побажав присуджувати В. М. Іпатьєву із-за його активної участі в економічному розвитку Росії в 1918–1927 рр. (політичні мотиви), а також потужного впливу концерну «І. Г. Фарбеніндустрі» на економічний і військовий розвиток Німеччини і інших західноєвропейських країн (економічний тиск). Таким чином, академік В. М. Іпатьєв не став лауреатом Нобелівської премії за обставин, які нічого спільного не мають із науковими досягненнями вченого.

За видатні наукові досягнення в 1914 р. Російська академія вибрала В. М. Іпатьєва членом–кореспондентом, а в 1916 р. – дійсним членом (академіком).

В. М. Іпатьєв проявив себе видатним організатором в роки Першої світової війни у створенні військово–хімічної промисловості, коли в 1915 р. він як генерал-лейтенант очолив Хімічний комітет при Головному артилерійському управлінні (ГАУ). Цей комітет керував усією російською хімічною промисловістю під час війни. За короткий термін хімічний комітет організував постачання на фронт продуктів військової хімії, керував будівництвом нових хімічних підприємств, у тому числі першого в Росії заводу з виробництва синтетичної азотної кислоти окисненням аміаку (запущений в дію в

1917 р.). До роботи в комітеті було залучено видатних науковців того часу: Н. С. Курнакова, Л. А. Чугаєва, В. Г. Хлопіна, А. Є. Фаворського та ін. В. М. Іпатьєву вдалося налагодити виробництво і збільшити випуск вибухових речовин (тринітротолуол, тринітроксилол, динітронафталін та ін.); бойових отруйних речовин (хлор, іприт, ціаністи сполуки, фосген); сірчаної і азотної кислот; протигазів трьох типів – Зелінського, Авалова і Прокофьєва; великої кількості боєприпасів тощо [13–14; 16]. За дуже короткі терміни майже на пустому місці були створені нові хімічні заводи різного профілю.

Про свою діяльність на посаді голови Хімічного комітету ГАУ В. М. Іпатьєв розповів у книзі «Работа химической промышленности на оборону страны» (1920 р.) [15].

Після революції в жовтні 1917 р., внутрішнє несприйнявши нову владу і залишаючись за переконанням прибічником конституційної монархії, В. М. Іпатьєв встав на шлях співробітництва з радянською владою. Він рішуче відмовився від численних пропозицій уїхати на Захід або приєднатись до Білої армії. У листопаді 1917 р. завідувач хімічного відділу ВРНГ Л. Я. Карпов запропонував В. М. Іпатьєву очолити Комісію нових виробництв при відділі хімічної промисловості. Після смерті Л. Я. Карпова в 1921 р. В. М. Іпатьєв очолив Головне управління хімічної промисловості ВРНГ. У цей час він приймає активну участь у відновленні і організації хімічної промисловості і працює в складі Держплану і Президії ВРНГ, а також Головного Науково-технічного відділу.

У 1921–1922 рр. В. М. Іпатьєв знаходився в закордонному відрядженні, де був науковим консультантом Г. В. Чичеріна з питань відновлення промисловості, приймав участь у роботі Генуезької конференції.

За його ініціативою була створена громадська організація «Доброхім», з 1924 р. він голова Технічної ради хімічної промисловості. У травні 1924 р. Відділення хімії Російського фізико-хімічного товариства присудило В. М. Іпатьєву премію ім. А. М. Бутлерова. Через рік назначено керівником Азотного комітету, який організувала Президія ВРНГ [1; 2].

У 1927 р. В. М. Іпатьєву присуджується премія ім. В. І. Леніна за роботи в галузі каталізу і високого тиску, почесне звання Заслуженого діяча науки. Він очолив Лабораторію високого тиску і температур АН СРСР. На її базі в 1928 р. було створено Державний інститут високого тиску. Це була перша в світі спеціалізована установа такого роду.

15 травня 1927 р. відбулось святкування, яке присвячене 35-річній науковій і педагогічній діяльності академіка В. М. Іпатьєва, якому тільки через півроку виповнювалось 60 років. Виступаючи на засіданні В. М. Іпатьєв сказав: «...Я высказываю здесь благодарность за то, что имею возможность заниматься наиболее приятной работой по науке, а затем прошу, если можно, и на будущее время помогать мне, чтобы остаток дней своих мог бы всецело посвятить науке и все те результаты, которые получаю, отдать для химической промышленности и нашему Союзу, а результаты эти в течении 35 лет были достигнуты и ими воспользовались не только мы, но и за границей» [8, арк. 2].

На протязі 1927–1930 рр. ситуація в діяльності В. М. Іпатьєва почала ускладнюватися. Виникли непорозуміння по роботі в ВРНГ, погіршилися взаємовідносини з Головою ВРНГ В. В. Куйбишевим і незабаром його усунуто з посади голови НТВ, а потім виведено із складу Президії ВРНГ. У атмосфері недоброзичливості і підозри академік виїхав у червні 1930 р. в наукове відрядження на Міжнародний енергетичний конгрес у Берлін, а потім ще на рік отримав дозвіл на лікування за кордоном.

У цей час у Радянському Союзі в 1929 р. розпочалися арешти колег і близьких друзів В. М. Іпатьєва (професора П. Пальчинського, інженера В. Камзолкіна, учня Г. Годжелло, члена колегії Головіма В. Кравца, близького товариша професора Є. Шпитальського) та інших учених і розпочався процес за справою «Промпартії». Він розумів, що його як генерал-лейтенанта царської армії обов'язково притягнуть за цією справою і вирішив не повертатись на Батьківщину. У розмові зі своїм близьким учнем Г. А. Разуваєвим у Мюнхені в червні 1930 р. В. М. Іпатьєв сказав, що *даже «...в Германии оставаться рискованно, придется перебраться в Америку»* [9, с. 17].

У червні–серпні 1930 р. В. М. Іпатьєв побував у Франції і Англії, а в вересні прибув до США, спочатку в Нью-Йорк, а потім у Чикаго, де йому була зроблена складна операція на горлі. У Чикагському університеті розпочав читати курс лекцій з каталізу і одночасно розпочав експериментальні дослідження за контрактом з фірмою Universal Oil Products С°, яка об'єднала для вченого сучасним обладнанням лабораторію для роботи [9, с. 18].

До 1936 р. В. М. Іпатьєв регулярно посилав у СРСР наукові результати своїх досліджень, виконаних у США. У 1936 р. у СРСР вийшла його фундаментальна монографія «Каталитические реакции при высоких температурах и давлениях» [13]. В. М. Іпатьєв неодноразово отримував запрошення повернутись на Батьківщину і в своїх відповідях він чесно і відверто виклав причини, які заважали його повернення в СРСР.

17 вересня 1936 р. незмінний секретар АН СРСР академік М. П. Горбунов направив В. М. Іпатьєву листа, в якому увага вченого зверталась на те, що він *«...не принимает никакого участия в грандиозной работе по социалистическому строительству...»*, а потім вимагав *«...в ближайшее время вернуться в СССР для научной работы... В противном случае Академия наук и, вероятно, вся страна должны будут сделать соответствующий вывод о Вашем отношении к СССР»* [10, арк. 19].

1 листопада 1936 р. В. М. Іпатьєв відповів великим листом, в якому він не погоджувався з тим, що не приймав ніякої участі в тій науковій роботі, яка відбувалася в СРСР. Він гадав, що написав книгу, яка вміщує дуже цінний новий матеріал, необхідний як для нових наукових досліджень, так і для нових технічних процесів. Учений писав *«Результатами моих работ могут воспользоваться химики и инженеры СССР и применять их для промышленности. Нельзя отрицать, что всякий ученый работает не только для своей страны, но и для всего человечества. Я люблю свою родину и, творя новые открытия, всегда думал и думаю*

теперь, что это все принадлежит ей и она будет гордиться моей деятельностью...

Я надеюсь, что все вышеизложенное должно убедить Президиум и Вас, что вся моя деятельность была направлена на пользу моей родины...

Всякие подозрения относительно моего некорректного отношения к моей родине не должны иметь места и могут только породить у меня тревожные мысли относительно причины моего немедленного возвращения. Академик В. Ипатьев» [10, арк. 22–3].

29 грудня 1936 р. на Загальних зборах АН СРСР було прийнято рішення про позбавлення В. М. Іпатьєва звання академіка, а 5 січня 1937 р. ЦВК Союзу СРСР позбавив його громадянства. Йому назавжди було заборонено в'їзд в СРСР. Частина його близьких учнів зазнала репресій [11].

Перебуваючи в США В. М. Іпатьєв став дуже відомою людиною. Крім викладацької діяльності в Чикагському університеті і посади консультанта в нафтовій фірмі, він також був професором і директором Лабораторії каталізу і високого тиску в Нортгестернському університеті в Еванстоні (біля Чикаго), яка сьогодні носить його ім'я. Усі зароблені їм кошти він укладав у розвиток лабораторії і запрошував на роботу тільки росіян і американців, які знали російську мову. У 1937 р. В. М. Іпатьєв був названий в США «Людиною року», його вибрали із 1000 претендентів на це звання. У 1939 р. його вибрали членом Національної Академії США; у цьому же році в Парижі відбулося урочисте вручення йому вищої нагороди Французького хімічного товариства – медалі імені А. Лавуаз'є. У листопаді 1942 р. у США відзначався його 75-річний Ювілей і 50 років наукової діяльності. На урочистому засіданні, яке організувало Американське хімічне товариство, Нобелівський лауреат Р. Вільштеттер стверджував: «Нікогда за всю историю химии в ней не появлялся более великий человек, чем Ипатьев». За 22 роки роботи в США В. М. Іпатьєв у співтворстві опублікував 190 статей в американських журналах і одержав біля 200 патентів. Учень В. М. Іпатьєва академік Г. А. Разуваєв писав, що американці вважають Іпатьєва одним із засновників у їхній країні сучасної нафтохімії [9, с. 21–22]. Спеціальним рішенням уряду США було відзначено заслуги В. М. Іпатьєва в розробці промислових процесів виробництва високооктанових авіабензинів, що забезпечило в роки Другої світової війни перевагу авіації США, СРСР, Англії над авіацією Німеччини і Японії.

Починаючи з 1944 р. В. М. Іпатьєв неодноразово звертався з проханням повернутись у СРСР, але постійно отримував відмову. Незважаючи на похилий вік, В. М. Іпатьєв до останніх днів працював у своїй лабораторії.

22 березня 1990 р. Загальні збори Академії наук СРСР прийняли постанову про відновлення (посмертно) в членах Академії наук СРСР учених, які були необгрунтовано виключені із Академії наук СРСР. Серед них дійсних членів АН СРСР (академіків) – Іпатьєва Володимира Миколайовича [11, с. 52; 20].

В. М. Іпатьєв написав два томи спогадів, які вийшли в Нью-Йорку на російській і англійській мові [1], де в передмові до першого тому він писав:

«...Мы, ученые, должны быть скромны при оценке наших научных достижений и должны всегда сознавать, что хотя мы и посвятили всю свою жизнь науке, мы могли внести в ее достижения лишь небольшую лепту, так как ее задачи безграничны. Кто с любовью вел научную работу и мог большую часть своей жизни посвятить научным исследованиям, уже тем самым получает величайшее удовлетворение, а если он мог передать свои идеи другим для дальнейшей их разработки, то едва ли в какой-либо другой деятельности он нашел бы большее удовлетворение.

Опубликовывая свои исследования, ученый навсегда заносит свое имя на страницы истории науки; он вправе гордиться своей работой, и нельзя упрекать его в том, что только честолюбие принуждало его к открытиям в научной области.

Если человек является истинным ученым по призванию, то в тайниках его души обязательно гнездятся творческие мысли, которые неустанно толкают его в сети научных изысканий и никакие обстоятельства жизни, никакие житейские невзгоды не могут отвлечь этого талантливого творца от реализации его смелых и фантастических замыслов».

Отже, на прикладі академіка В. М. Іпатьєва показано відношення до вчених існуючої влади в Радянському Союзі, яка не могла змиритися з існуванням високоосвічених, талановитих науковців, котрі не прийняли Радянську владу, але хотіли приносити для своєї Батьківщини користь на науковій ниві. Це був не поодинокий випадок, а система приборкування «строптивих» академіків, які повинні бути слухняним знаряддям у руках вищого керівництва країни. Створювалась обстановка, коли трагічна доля деяких вчених і навіть окремих наукових напрямків сприймалась безповоротно і без опору.

У 1990 р. Загальні збори Академії наук СРСР прийняли рішення про відновлення (посмертно) в членах Академії наук СРСР наступних вчених, яких необгрунтовано було виключено із Академії наук СРСР академіків: Іпатьєва Володимира Миколайовича, Ротовцева Михайла Івановича, Рязанова Давида Борисовича, Сперанського Михайла Нестеровича, Успенського Якова Вікторовича, Францева Володимира Андрійовича, Чичибабіна Олексія Євгеновича [11, с. 52–53].

Таким чином, Іпатьєв Володимир Миколайович (1867–1952) видатний російський хімік, академік Петербурзької академії наук і АН СРСР, один із засновників сучасної нафтохімії. Був військовослужбовцем в армії Миколи II, дослужився до звання генерал-лейтенанта і був першим російським генералом, який мав ступінь доктора хімічних наук. Народився в Москві в родині дворянина. Першим знайомством з хімією, що спрямувало його до цієї науки, була невелика глава, присвячена хімічним явищам, у підручнику з фізики. Але волею долі він вступив до Олександрівського військового училища, а згодом до Михайлівської артилерійської академії. Вищої хімічної освіти він так і не здобув. Хімію вивчав самостійно за підручниками Кольбе, Менделєєва і Меншуткіна. Його стажування відбувалося в хімічних лабораторіях в Мюнхені (де він встановив будову ізопрену і прославився на весь світ), далі – в Парижі з М. Бертло і Ш. Фріделем, у Тулузі з П. Сабатьє [15].

Після жовтневого перевороту залишився на батьківщині і згодом очолив хімічну промисловість Радянського Союзу. У 30-х роках був вимушений емігрувати до США, де спеціально для нього організували добре обладнану лабораторію. Він регулярно надсилав на батьківщину результати своїх наукових досліджень, але не зважаючи на це Іпатьєва позбавили звання академіка й радянського громадянства, йому заборонили в'їзд до СРСР, а його учні зазнали репресій. За іронією долі саме в підвалі його родинної садиби був розстріляний останній Російський імператор.

Він мав нелегку долю людини, але щасливу долю вченого. Іпатьєва називали найвидатнішим російським хіміком ХХ століття. Його фундаментальний внесок у хімію можна схарактеризувати короткою фразою – «каталітичні реакції за високих температур і тиску». Результати, що ним отримані, були принципово новими досягненням в ученні про каталіз. До Іпатьєва органічний синтез проводили здебільше в м'яких, «теплих» умовах. Іпатьєв першим почав застосовувати гетерогенні каталізатори та дуже високі температури й тиск для ефективного синтезу промислово важливих речовин. Аналогічні дослідження проводив Сабатьє, за що одержав Нобелівську премію. Іпатьєв відкрив реакцію добування бутадієну з етанолу і першим із хіміків здійснив полімеризацію етилену. Він створив високооктанові сорти авіаційного бензину, розробив нові методи переробки нафти, заснував багато хімічних виробництв у СРСР та США. На відміну від багатьох учених, окрім проведення фундаментальних досліджень у нього був талант впроваджувати свої дослідження на практиці в промислове виробництво. На його могилі написано «В пам'ять російському генію, творцю октанового пального», а американське хімічне товариство (ACS) після його смерті заснувало щорічну премію імені Іпатьєва [17, с. 71–74; 20].

На початку ХХ ст. вітчизняна хімія порівняно з іншими природничими науками займала високе положення, яке вона завоювала ще в останній чверті ХІХ ст. Російські хіміки, які займали провідне положення в науці – М. Д. Зелінський, Л. О. Чугаєв, М. С. Курнаков, І. О. Каблуков, В. А. Кияковський, О. С. Чичибабін, А. С. Фаворський, Д. П. Коновалов, Н. Я. Дем'янов та ін. – продовжували свою діяльність, і з їх іменами пов'язано багато важливих наукових досягнень. До них приєдналися і інші талановиті дослідники: В. Г. Хлопін, І. Я. Башилов, О. М. Фрумкін, І. І. Черняєв, а дещо пізніше – О. О. Баландін, О. М. Несмеянов, П. О. Ребіндер. Серед науковців особливе місце займає М. М. Семенов – єдиний із вітчизняних хіміків, який був у 1956 р. удостоєний Нобелівської премії (разом із С. Хіншелвудом) за дослідження в області механізму ланцюгових реакцій [17, с. 34]. Усі ці вчені були в тій або іншій мірі організаторами відомих наукових шкіл у різних напрямках хімії.

Список використаних джерел

1. Іпатьєв В. Н. Жизнь одного химика: Воспоминания. – Нью-Йорк, 1945. – Т.1–2.
2. Локтев С. М. Великий химик XX века // Вестник АН СССР. – 1990. – №1. – С.104–118.
3. Лауреаты Нобелевской премии. Энциклопедия. – М.: Прогресс, 1992.
4. Арх. РАН. – Ф.941. – Оп.1 (личный фонд В. Н. Ипатьева).

5. Ипатьев В. Н. Каталитические реакции при высоких температурах и давлениях // ЖРФХО. – 1904. – Т.36. – С.786–800.

6. Ипатьев В. Н. Влияние давления на ход катализа // ЖРФХО. – 1906. – Т.38. – С.63–74.

7. Соловьев Ю. И. Почему академик В. Н. Ипатьев не стал Нобелевским лауреатом? // Вестник РАН. – 1997. – Т.67, №7. – С.627–642.

8. Арх. РАН. – Ф.629. – Оп.1. – Д.176.

9. Разуваев Г. А. Рассказы без подробностей // Химия и жизнь. – 1988. – №2. – С.17–25.

10. Арх. РАН. – Ф.978. – Оп.3. – Д.126.

11. Соловьев Ю. И. Владимир Николаевич Ипатьев и Алексей Евгеньевич Чичибабин // Трагические судьбы: репрессированные ученые Академии наук СССР. – М.: Наука, 1995. – С.46–53.

12. Ипатьев В. Н. Каталитические реакции при высоких температурах и давлениях. – М.; Л., 1936. – 350 с.

13. Лукьянов П. М. К вопросу о создании в России производства синтетической азотной кислоты // Тр. Института истории естествознания и техники АН СССР. – 1958. – Т.18. – С.395–410.

14. Ипатьев В. Н. Материалы к производству аммиака из элементов / Тр. Комиссии по связанному азоту ВСНХ. – М.: Научное химико-техн. изд-во, 1920. – Ч. II, Вып.5. – С.12–14.

15. Кузнецов В. И., Максименко А. М. Владимир Николаевич Ипатьев, 1987–1952. – М.: Наука, 1992. – 120 с.

16. Казаков В. В., Кузнецов П. В. Зарождения и развитие азотной промышленности на початку XX століття в Україні // Химия и технология производств основной химической промышленности. – Труды. Т.75. – Х.: НИОХИМ, 2007. – С.161–167.

17. Из истории катализа: события, люди, школы / Под ред. В. Д. Кальнера. – М.: Калвие, 2005. – 568 с.

18. Стенограмма торжественного заседания, посвященного чествованию академика В. Н. Ипатьева по поводу 35-летия его научной деятельности // К 35-летию научной деятельности академика В. Н. Ипатьева. – М.: Научное химико-техн. изд-во научно-техн. управления ВСНХ, 1929. – С.2–4.

19. Чичибабин А. Е. К 35-летию научной деятельности академика В. Н. Ипатьева. – М.: Научное химико-техн. изд-во научно-техн. управления ВСНХ, 1929. – С.39.

20. Локтев С. М. Академик Ипатьев – химик нового века. – М.: Знание, 1991. – 141 с.

References

1. Ipat'ev V. N. Zhizn' odnogo himika: Vospominaniya. – N'ju-Jork, 1945. – Т.1–2.

2. Loktev S. M. Velikij himik XX veka // Vestnik AN SSSR. – 1990. – №1. – С.104–118.

3. Laureaty Nobelevskoj premii. Jenciklopedija. – М.: Progress, 1992.

4. Arh. RAN. – Ф.941. – Оп.1 (lichnyj fond V. N. Ipat'eva).

5. Ipat'ev V. N. Kataliticheskie reakcii pri vysokih temperaturah i davlenijah // ZhRFHO. – 1904. – Т.36. – С.786–800.

6. Ipat'ev V. N. Vlijanie davlenija na hod kataliza // ZhRFHO. – 1906. – Т.38. – С.63–74.

7. Solov'ev Ju. I. Pochemu akademik V. N. Ipat'ev ne stal Nobelevskim laureatom? // Vestnik RAN. – 1997. – Т.67, №7. – С.627–642.

8. Arh. RAN. – Ф.629. – Оп.1. – Д.176.

9. Razuvaev G. A. Rasskazy bez podrobnostej // Himija i zhizn'. – 1988. – №2. – С.17–25.

10. Arh. RAN. – Ф.978. – Оп.3. – Д.126.

11. Solov'ev Ju. I. Vladimir Nikolaevich Ipat'ev i Aleksej Evgen'evich Chichibabin // Tragicheskie sud'by: repressirovannye uchenye Akademii nauk SSSR. – М.: Nauka, 1995. – С.46–53.

12. Ipat'ev V. N. Kataliticheskie reakcii pri vysokih temperaturah i davlenijah. – М.; Л., 1936. – 350 s.

13. Luk'janov P. M. K voprosu o sozdanii v Rossii proizvodstva sinteticheskoj azotnoj kisloty // Tr. Instituta istorii estestvoznaniya i tehniki AN SSSR. – 1958. – Т.18. – С.395–410.

14. Ipat'ev V. N. Materialy k proizvodstvu ammiaka iz jelementov / Tr. Komissii po svjazannomu azotu VSNH. – М.: Nauchnoe himiko-techn. izd-vo, 1920. – Ч. II, Vyp.5. – С.12–14.

15. Kuznecov V. I., Maksimenko A. M. Vladimir Nikolaevich Ipat'ev, 1987–1952. – М.: Nauka, 1992. – 120 s.

16. Kazakov V. V., Kuznjecov P. V. Zarozhennja j rozvytok azotnoj promyslovosti na pochatku XX stolittja v Ukrai'ni // Himija i tehnologija proizvodstv osnovnoj himicheskoj promyshlennosti. – Trudy. Т.75. – Х.: НИОХИМ, 2007. – С.161–167.

17. Iz istorii kataliza: sobytija, ljudi, shkoly / Pod red. V. D. Kal'nera. – M.: Kalvie, 2005. – 568 s.

18. Stenogramma torzhestvennogo zasedanija, posvjashhennogo chestvovaniju akademika V. N. Ipat'eva po povodu 35–letija ego nauchnoj dejatel'nosti // K 35–letiju nauchnoj dejatel'nosti akademika V. N. Ipat'eva. – M.: Nauchnoe himiko–tehn. izd–vo nauchno–tehn. upravlenija VSNH, 1929. – S.2–4.

19. Chichibabin A. E. K 35–letiju nauchnoj dejatel'nosti akademika V. N. Ipat'eva. – M.: Nauchnoe himiko–tehn. izd–vo nauchno–tehn. upravlenija VSNH, 1929. – S.39.

20. Loktev S. M. Akademik Ipat'ev – himik novogo veka. – M.: Znanie, 1991. – 141 s.

Kuznietsov P. V., PhD, Associate Professor, Associate Professor of Economic Cybernetics National Technical University Kharkiv Polytechnic Institute (Ukraine, Kharkiv), pk007@ukr.net

Life way, organizational and scientific activity of academician V. M. Ipatyev

The life path of the outstanding scientist in the field of chemistry, academician V. M. Ipatyev, is analyzed. The outstanding organizational skills of a scientist during the First World War in the creation of the military–chemical industry are highlighted. It was shown that in a very short time new chemical plants of different profiles were created, production and increase of release of explosives, fighting poisonous substances, sulfuric and nitric acids, etc. were established. It was found out that the scientist has the primacy in the world of applying high pressure (up to 1000 atm) for catalytic processes. It was shown that he was the first chemist to polymerize ethylene, created high–octane grades of aviation gasoline, and developed new methods of oil refining.

Keywords: life path, science, chemistry, research, technology, achievements, implementation.

* * *

УДК 94:329.14(477)«1910/1912»

Федьков О. М.,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін, Кам'янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка (Україна, Кам'янець–Подільський), san.fedkov@ukr.net

СПРОБИ ВІДНОВЛЕННЯ ВПЛИВУ ТА ЗАНЕПАД УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ–ДЕМОКРАТИЧНОЇ СПІЛКИ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДНЕСЕННЯ (1910–1912 РР.)

Українська соціал–демократична спілка зазнала переслідувань і занепаду в добу столипінської реакції. У 1910–1912 рр. була зроблена спроба відновити УСДС. Проте спілчанам не вдалося отримати фінансову допомогу від західноєвропейських соціал–демократичних партій. Діячі Спілки не змогли використати жовтень 1912 р. та виборчу кампанію до IV Державної думи для поновлення організації та роботи. Участь у серпневій 1912 р. конференції організації РСДРП у Відні та відозва до Базельського конгресу II Інтернаціоналу (листопад 1912 р.) стали останніми акціями спілчан.

Ключові слова: Українська соціал–демократична спілка, революційний рух, столипінська реакція, занепад.

Українська соціал–демократична спілка утворилась напередодні революції 1905–1907 рр. і згодом перетворилась в міцну регіональну громаду РСДРП, яка поширювала свій вплив на п'ять українських губерній і деякі суміжні території. Проте, внаслідок репресій царського уряду в період столипінської реакції, УСДС зазнала втрат, внаслідок яких скоротилась кількість і чисельність її громад, зменшився вплив на перебіг суспільного життя. Спілчанські провідники спробу відновити роботу керівного центру та поновити діяльність організації на місцях, проте вони не дали очікуваних наслідків. У працях В. Дорошенка [2], О. Гермайзе [3], В. Головченка [4], Г. Касьянова [7], В. Кривенького [8], І. Кураса [9; 10], А. Ріша [15] відбиті різні аспекти, які характеризували роль Української

соціал–демократичної спілки у соціал–демократичному русі Російської імперії. Проте останній період УСДС історії, коли в умовах погасання революційного руху робилися спроби відновити її діяльність, залишається недослідженим. Тому метою цієї статті є з'ясування обставин існування та заходів провідників Спілки з відновлення спілчанських соціал–демократичних організацій у добу революційного піднесення в 1910–1912 рр. Вона ґрунтується на аналізі нових архівних матеріалів, зокрема й закордонних, і джерельних публікацій.

У 1910 р. таємна поліція отримувала епізодичні дані про діяльність Української соціал–демократичної спілки РСДРП; здавалося, що як потужна політична сила вона перестала існувати. Цей рік виявився часом найбільшого занепаду громади. Показовою була ситуація на Чернігівщині. Із листів соціал–демократа П. Нахімова з Чернігова у редакцію газети «Правда», яку видавав Л. Троцький, датованих груднем 1910 і січнем 1911 рр., зрозуміло, що громади там фактично не існувало і «з багатьох причин в межах Чернігівської губернії немає можливості влаштувати різні конференції». Чернігівські соціал–демократи проявляли повну безпорадність і просили членів редколегії повідомити найближче місце, де таке зібрання можна було б провести та дати вказівки як діяти в майбутньому і, головне, як вести агітацію до майбутніх виборів у Державну думу [27, л. 1, 2]. Подібна ситуація спостерігалась в інших українських губерніях.

Робота в організації УСДС, як стверджували самі спілчани, дещо активізувалась лише з кінця 1910 та у 1911 рр., «і те в дуже невеликих розмірах», лише в Волинському районі (Житомир, Бердичів і ін. населені пункти) [25, арк. 115]. Очевидно, що до згаданого погасання роботи був причетний М. Меленевський, який у січні 1911 р. окреслив своє бачення шляхів відродження УСДС. Він уважав за необхідне видавати «гарний керівний обласний орган» «по старому зразку «Известий Главного Комитета Спілки», що зумовлюється специфічними українськими умовами. Він пояснював: «Зростає український націоналізм у найпотворніших формах і необхідно якнайшвидше дати зброю спілчанським працівникам для боротьби з ним». Водночас Басок пропонував друкувати «спілчанський професійний орган для сільських робітників». Обидва видання запропоновано видавати українською та російською мовами [26, л. 21–22]. Вважаємо, що автор листа перебільшував небезпеку націоналістичної загрози і, водночас, нічого не зауважував про небезпеку російського націоналізму, ідеї якого все більше побували серед російських марксистів.

На початку лютого 1911 р., як свідчать дані ДП, відбулася нарада декількох спілчанських працівників, які з'ясували становище громад і окреслили перші кроки з відновлення соціал–демократичної роботи в області. Зазначена ініціатива виходила від діячів УСДС із Волині [15, с. 101–102], які підтримували зв'язки з М. Меленевським. Вони організували Провінційне бюро Української соціал–демократичної спілки та підготували план першочергових заходів, який передбачав: 1) створити більш–менш міцний центр, налагодити доставку літератури та збір коштів; 2) докласти максимум зусиль до відновлення 2–3 районів, для чого надіслати в місцевості, у яких є зв'язки, працівників; 3) зв'язатися з